

Een communicatieve en participatieve justitie?

AN RAES*

Een onderzoek bij het openbaar ministerie als hedendaagse bestraffer

Het is bijna een platitude geworden om te zeggen dat mensen meer met elkaar moeten communiceren, en meer op elkaar moeten betrokken zijn/participeren aan een of ander groter geheel. Wat dit juist betekent is echter niet zo eenduidig. De termen communicatie en participatie vinden de laatste jaren ook hun weerklank binnen justitie. Uit mijn proefschrift¹ blijkt dat het ook binnen justitie geen eenduidig gegeven betreft.

De laatste jaren is het thema van communicatie en participatie binnen justitie en in het bijzonder binnen de bestraffing steeds meer in de belangstelling komen te staan, zowel op theoretisch als op beleidsmatig vlak en in de praktijk op het terrein. Vanuit een actor die in de hedendaagse bestraffing op de voorgrond is getreden, zijnde het openbaar ministerie, hebben we in ons proefschrift een onderzoek gedaan naar een communicatieve en participatieve justitie.² Meer bepaald hebben we de vraag centraal gesteld of de procedures van minnelijke schikking en bemiddeling in strafzaken op het niveau van het openbaar ministerie als vormen van een justitie met participatieve, consensuele en onderhandelende aspecten in de praktijk uitmonden in een communicatieve en participatieve justitie/horizontale justitie of ze daarentegen veeleer blijven aanleunen bij een verticale justitie. Dit roept echter ook dadelijk de vraag op wat communicatie en participatie zouden moeten inhouden binnen bestraffing.

In het eerste theoretisch deel van ons proefschrift belichten we vooreerst het strafrechtelijk beleid waarbinnen het openbaar ministerie als hedendaagse bestraffer en de aandacht voor een communicatieve en participatieve justitie op de voorgrond is getreden. Vervolgens geven we verschillende "ideaaltypes van de strafrechtspleging" weer. Meer bepaald hebben we in een multidisciplinair literatuuronderzoek (aan een penologisch perspectief zijn relevante inzichten toegevoegd uit de rechtsfilosofie/theorie en de sociologie) nagegaan welke opvattingen we terugvinden over communicatie en participatie in de strafrechtspleging. We komen tot de vaststelling dat niet kan worden gesproken van één model van een communicatieve en participatieve strafrechtspleging. Er bestaan verschillende opvattingen over de strafrechtspleging en over de mate van en ruimte voor communicatie en participatie. Dit hangt samen met de erin vervatte achterliggende visie op mens en maatschappij. Meer bepaald hebben we aandacht voor de "*restorative justice*" benadering (met sociaal ethische communitaristische waarden), en de "*fair trial*" benadering vanuit het rechtstheoretisch/rechtsfilosofisch relationeel denken (met het liberaal geïnspireerde rechtsbeschermende denken). Tenslotte bespreken we ook een communicatieve strafbenadering (met een liberaal-com-

* Sinds mei 2006 attaché bij de Dienst voor het Strafrechtelijk beleid, van 1996-2006 vorseer bij de Vakgroep Criminologie Vrije Universiteit Brussel.

1 Promotoren: Prof. Dr. S. Snacken en Prof. Dr. K. Beyens.

2 Dit proefschrift is tot stand gekomen binnen de Geconcerteerde OnderzoeksActie (GOA) "Contemporary punishment" van de vakgroepen Criminologie en Metajuridica van de Faculteit Recht en Criminologie van de Vrije Universiteit Brussel.

munitaristisch perspectief) die een combinatie maakt van aandachtspunten uit de “*restorative justice*” en de “*fair trial*” benadering.

Vanuit deze verschillende perspectieven richten we ons dan in het tweede empirisch deel op de strafpraktijk. Door middel van een kwalitatief empirisch veldonderzoek (een methodentriangulatie van participerende observaties, open interviews en documentenanalyse) is op het parket van Brussel vanaf december 2001 tot december 2002 de toepassing bestudeerd van enerzijds de minnelijke schikking specifiek voor verkeers- en milieumisdrijven en van anderzijds de bemiddeling in strafzaken. Met name onderzoeken we of deze praktijken veeleer kunnen worden getypeerd als een communicatieve en participatieve justitie/horizontale justitie of eerder als een verticale justitie. We gaan zowel na hoe deze procedures formeel zijn geconcipieerd (vanuit het liberaal geïnspireerde rechtsbeschermende denken), als wat de reële inbreng en de betrokkenheid van de partijen is (vanuit sociaal ethische communitaristische waarden).

We komen tot de conclusie dat wat betreft de schriftelijke procedure van minnelijke schikking, bij verkeersmisdrijven en bij milieucriminaliteit, de mogelijkheden inzake communicatie, participatie en consensualiteit veeleer formalistisch zijn uitgewerkt zonder veel reële inbreng en betrokkenheid van de dader. Deze praktijken kunnen bezwaarlijk worden getypeerd als een communicatieve en participatieve justitie. Zo staat bijvoorbeeld bij de sterk routinematige afhandeling van verkeersmisdrijven (van voornamelijk overtredingen) vooral de efficiëntie en effectiviteit van de organisatie, van het systeem voorop. Het past binnen de rationaliseringstendens waarin het openbaar ministerie zich steeds meer inschrijft. Dit houdt echter het gevaar in dat recht verwordt tot “instrumentalisme”. Wat betreft de marginaal toegepaste bemiddeling in strafzaken (een gemengde procedure van slachtoffer-daderbemiddeling en maatregelen van vorming, dienstverlening en behandeling of therapie), kan deze wel worden getypeerd als een communicatieve en participatieve justitie. Een formeel kader is voorzien met de mogelijkheid van een reële inbreng en betrokkenheid van zowel de dader als het slachtoffer. De mogelijkheid van inbreng en betrokkenheid stellen we wel voornamelijk vast op het niveau van de justitieassistenten (die instaan voor de eigenlijke meestal onrechtstreekse bemiddeling tussen het slachtoffer en de dader). De horizontale justitie bij de justitieassistenten wordt evenwel niet verder gezet tijdens de bemiddelingszitting door de parketmagistraten (waarin de overeenkomst tussen de partijen wordt bekrachtigd). De parketmagistraten functioneren eerder in een traditioneel gegroeide normerend-repressieve rol.

Tot slot wijzen deze bevindingen op een aantal spanningsvelden omtrent een communicatieve en participatieve justitie. Zo zien we o.a. in de praktijk een spanningsveld tussen systemische overwegingen en op het individu gerichte overwegingen. Capaciteitsproblemen kunnen maken dat een procedure vooral wordt uitgewerkt vanuit de belangen van het systeem en het individu ondergeschikt geraakt aan deze belangen. Daarnaast wat betreft de aandacht voor het individu in de strafrechtspleging ontwarren we het spanningsveld van eerder het individu te beschermen tegen de machtige overheid (rechtsbescherming), of van veeleer een persoonlijke bejegening voorop te stellen door deze overheid of ten aanzien van het medebetrokken individu bij het misdrijf. Met de bevindingen van ons proefschrift willen we een aanzet geven tot een verdere reflectie en discussie over het toch niet zo eenduidig gegeven van een communicatieve en participatieve justitie.